

Gospodarstvo Vukovara između dva svjetska rata s posebnim naglaskom na tvornicu obuće "Bata"

Vukanović, Katarina

Undergraduate thesis / Završni rad

2014

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:244205>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-13**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Preddiplomski studij Povijesti i pedagogije

Katarina Vukanović

**Gospodarstvo Vukovara između dva svjetska rata s posebnim
naglaskom na tvornicu obuće "Bata"**

Završni rad

Mentorica: doc. dr. sc. Slađana Josipović - Batorek

Osijek, 2014.

Sažetak

Vukovar je, uz Ilok, zadnji hrvatski grad na obali Dunava prema Srbiji te se od kraja Prvog svjetskog rata u njemu odvijaju događaji presudni za cijelu Hrvatsku. Izdvojen i izoliran od ostatka Hrvatske, te prisilno okrenut Beogradu, Vukovar u prvim poratnim godinama zapada u gospodarsku stagnaciju. Unatoč velikom broju obrtnika i nekim preživjelim industrijskim pogonima, te otvaranju novih, poljoprivreda je i dalje glavna gospodarska grana, a ona u prvom desetljeću poraća nazaduje zbog provedbe agrarne reforme i kolonizacije. Godina 1931. važna je za Vukovar iz dvaju razloga. Prvi razlog je vraćanje Vukovara u granice Savske banovine, odnosno Hrvatske, a drugi je razlog što je te godine u Borovu otvorena tvornica gume i obuće "Bata". Od tada na vukovarskom području dolazi do ubrzavanja procesa industrijalizacije i jačanja gospodarstva. Uz već postojeću poljoprivrednu – prehrambenu industriju započinje i duga tradicija obućarske proizvodnje koja uz manje prekide traje i danas.

Tomaš Bata koji je izgradio tvornicu obuće, čijim je proizvodima namjeravao opskrbljivati šire balkansko područje uz tvornicu je izgradio i pravi, potpuno opremljeni industrijski grad. U deset godina izmijenio je čitav vukovarski kraj. Taj gospodarski uspon Vukovara prekinut je nesretnim Drugim svjetskim ratom, kada stvaranjem Nezavisne Države Hrvatske 1941. "Bata" mijenja ime u "Hrvatsku tvornicu gume i obuće". Zbog ratne situacije gospodarstvo Vukovara nazaduje, a "Bata" obustavlja svoj rad 1944. godine kada je vršen napad Jugoslavenske Armije na Borovo i Vukovar. Nakon uspostavljanja socijalističke Jugoslavije, 1950-ih "Batina" tvornica će poslužiti kao temelj novog gospodarskog i demografskog uzleta Vukovara.

Ključne riječi: Vukovar, međuraće, gospodarstvo, "Bata", ekonomski razvoj

Sadržaj

1. Sažetak	2
2. Sadržaj	3
3. Uvod	5
4. Glavne karakteristike gospodarstva Hrvatske između dvaju svjetskih ratova.....	6
5. Vukovar između dvaju svjetskih ratova	8
6. Gospodarske prilike vukovarskog područja u međuratnom razdoblju	10
6.1. Stanje obrta i trgovine između dvaju svjetskih ratova u Vukovaru	12
6.2. Razvoj novčarstva u međuratnom razdoblju	14
6.3. Industrijski razvoj i tvornice u Vukovaru	15
6.4. Tiskare	18
7. "Batin" prodor u Jugoslaviju	19
8. Tvornica "Bata" u Borovu	22
8.1. "Batini" suradnici	24
8.2. Vertikalna organizacija poduzeća	26
8.3. Organizacija poduzeća	26
8.4. Bata ville – Batin grad	28
8.5. Život u "Bati" izvan radnog vremena	30
8.6. Utjecaj tvornice "Bata" na socioekonomske strukturu vukovarskog kraja	31

9. Zaključak	34
10. Slikovni prilozi	35
11. Popis priloga	36
12. Popis literature i izvora	37

3. Uvod

Vukovar je predmet čestog spominjanja u znanstvenoj literaturi, nešto više u kontekstu događaja koji su uslijedili nakon raspada bivše države, a nešto manje u kontekstu događaja koji su uslijedili nakon kraja Prvog svjetskog rata i raspada Habsburške Carevine. Malo stručne literature ima i o ekonomskoj povijesti Vukovara u razdoblju između dvaju svjetskih ratova, ako se izuzme pisanje o kombinatu "Borovu" za vrijeme socijalističke Jugoslavije. Svrha i cilj ovog završnog rada je na jednom mjestu objediniti vukovarski obrt, trgovinu, industriju, što je inače u dostupnoj literaturi rascjepkano, i prikazati gospodarsko stanje Vukovara između dvaju svjetskih ratova, te pokazati koliki je utjecaj na gospodarstvo Vukovara i na njegov ekonomski razvoj imalo pokretanje tvornice obuće "Bata" u Borovu.

Glavni dio rada podijeljen je u dva dijela. Prvi dio rada posvećen je općenito gospodarstvu Vukovara poslije 1918., dakle vukovarskom obrtu, trgovini, novčarstvu i industriji. Radi usporedbe i boljeg razumijevanja gospodarskog stanja u Vukovaru prvo je objašnjeno stanje gospodarstva u tadašnjoj Hrvatskoj, odnosno Kraljevini SHS/Jugoslaviji. Drugi dio rada, onaj veći, posvećen je tvornici obuće "Bata". U radu je opisana povijest prodora "Bate" u Jugoslaviju, odnosno Hrvatsku. Kroz podatke o broju zaposlenih i proizvodnji prikazano je razvijanje "Bate" u Borovu od malog pogona do industrijskog diva. Objašnjen je način organizacije poduzeća, politika zapošljavanja, status radnika te izgradnja "Batinog" naselja.

Rad je pisan na temelju relevantne stručne literature i izvora. Sva prikupljena literatura uglavnom pripada zavičajnoj povijesti Vukovara, dok se primarni izvori, glasila *Borovo* i *Sremske novine* čuvaju u Muzeju grada Vukovara.

O ovoj problematici u hrvatskoj historiografiji najviše se pisalo za vremena socijalističke Jugoslavije, a navedenim temama najviše su se bavili Vlado Horvat i Kemal Hrelja.

4. Glavne karakteristike gospodarstva Hrvatske između dvaju svjetskih ratova

Kraj Prvog svjetskog rata i godina 1918. predstavljaju razmeđe s dalekosežnim posljedicama. U Europi i svijetu došlo je do velikih promjena, u kojima je za Hrvatsku posebno značajno da je prestala postojati Austro – Ugarska Carevina, a Hrvatska se našla stjecajem međunarodnih i domaćih okolnosti u sastavu Države Slovenaca, Hrvata i Srba. Prvoprosinačkim aktom 1918. godine, Država SHS ujedinjuje se s Kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca. U novonastaloj državi, Hrvatska je zahvaljujući industriji i novčarskim zavodima, te još uvijek čvrstim vezama sa zemljama bivše Monarhije bila ekonomski najrazvijeniji kraj. Zagreb je kao glavni grad Hrvatske imao status trgovačkog, industrijskog i financijskog središta.

Razvoj gospodarstva Hrvatske možemo uvjetno prikazati u dvije faze. Prva faza traje od kraja rata 1918. godine pa do 1930. godine, a druga od 1931. do 1941. godine, odnosno osnutka NDH. U prvim poslijeratnim godinama bilježi se življa privredna aktivnost i pojačano investiranje u industriju (otprilike do 1922. godine). Visoka carinska zaštita i monopol pogodovali su razvoju industrije u Hrvatskoj. Intenzivna potražnja na tržištu i manjak vlastita kapitala u industriji bili su razvojni impulsi bankovnim koncernima koje su činile banke i industrijska poduzeća u koje one investiraju.¹ Financijski kapital Hrvatske 1921. godine bio je toliko jak da je činio 57% kapitala svih dioničkih društava u Kraljevini SHS. Povoljna konjunktura u poljoprivredi i industriji nije dugo potrajala, diktat niskih cijena poljoprivrednih proizvoda iz preokooceanskih zemalja na međunarodnom tržištu izazvao je dugotrajan pad cijena u Kraljevini SHS, odnosno Hrvatskoj. Smanjena je kupovna moć najšireg sloja stanovništva, a cijene poljoprivrednih proizvoda pale su za 56%, dok su cijene industrijskih proizvoda pale za samo 25%.² Usporedno s nagovještajem velike ekonomske krize, u Kraljevini SHS 1929. godine proglašena je diktatura, što izaziva i političku krizu u zemlji.

Ekonomska kriza u Hrvatskoj u punoj se snazi očitovala 1931. godine, kada je došlo do sloma privatnog financijskog kapitala. Slom je izazvao višestruke posljedice. Došlo je do pada mnogih novčarskih zavoda u Hrvatskoj, a njihov pad za sobom je povukao industrijska poduzeća, pa su mnoga obustavila rad. Krah privatnog financijskog kapitala u Hrvatskoj

¹ Skupina autora, *Povijest Hrvata od 1918. do danas*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 103.-104.

² Ivana Žebec, *Utjecaj češkog kapitala na razvoj Vukovara u razdoblju između dva svjetska rata*, Društvena istraživanja, Zagreb, God. 17, Br. 1-2, Zagreb, 2008., str. 102.

iskoristila je beogradska vlast, pa je financijsku moć sa Zagreba prebacila na Beograd. I konačna je posljedica financijskog kraha u Hrvatskoj transformacija monopolnog kapitalizma u državni monopolni kapitalizam.³

Kriza je dodatno otežala položaj seljaštva, kojeg je u Hrvatskoj od ukupnog broja stanovništva bilo 75,3%, a koji su teško vraćali svoje dugove. Stoga je država donijela Zakon o zaštiti zemljoradnika 1932. godine kojim je stavljen moratoriji na otplatu seljačkih dugova koji je trajao sve do 1936. godine.⁴

Smanjivanje krize osjetilo se 1934. godine. Pogotovo se to odnosilo na industriju koja je bila usmjerena na izvoz, a zbog povećanog izvoza raste cijena agrarnih proizvoda. Na gospodarstvo Hrvatske u daljnjim godinama utjecala je i uspostava Banovine Hrvatske, kada su hrvatski krajevi osjetili znatno olakšanje, te uspostavljanje čvrste gospodarske veze sa silama Osovine.⁵

Međuratno razdoblje obilježeno je također provedbom agrarne reforme i kolonizacije. Sekvestrirana zemlja davala se u zakup agrarnim interesentima, među kojima su najbrojniji bili solunski dobrovoljci. Ekonomska posljedica agrarne reforme i kolonizacije bila je smanjenje proizvodnje i smanjenje kvalitete proizvoda.⁶

Od samog nastanka pa tijekom postojanja Kraljevine SHS/Jugoslavije goruće je bilo nacionalno pitanje, te su hrvatska područja bila pod velikosrpskim pritiskom. Socijalno pitanje, u toj mladoj, a privredno nerazvijenoj državi, također je bilo problematično, pri čemu su opet najviše trpjela hrvatska područja koja su bila industrijski najrazvijenija. U takvim uvjetima obrt, trgovina i industrija našli su se u vrlo složenim i nepovoljnim okolnostima, što je kočilo njihov razvoj jer su naredbe Beograda bile usmjerene protiv hrvatskog napretka. Prema svim podacima gospodarstvo Hrvatske 1922. godine bilo je jače nego prije Drugog svjetskog rata. Odnosno, u međuraću došlo je do njegovog znatnog zaostajanja, uglavnom zbog odbijanja beogradskih vlasti da subvencioniraju i kreditiraju tvornice u Hrvatskoj.⁷

³ Skupina autora, *Povijest Hrvata od 1918. do danas*, str. 104.

⁴ Isto, str. 105.

⁵ I. Žebec, *Utjecaj češkog kapitala na razvoj Vukovara u razdoblju između dva svjetska rata*, str. 104.

⁶ Isto, str. 105.

⁷ Skupina autora, *Povijest Hrvata od 1918. do danas*, str. 108.

5. Vukovar između dvaju svjetskih ratova

Završetak Prvog svjetskog rata Vukovar je dočekaao s očuvanim privrednim potencijalima, ali i s velikim nezadovoljstvom naroda iscrpljenog ratom. Prije rata Vukovar je bio najveće trgovačko, prometno i obrtničko središte istočne Slavonije i zapadnog Srijema na Dunavu. Iako to ostaje i poslije rata, Vukovar zapada u vrijeme nazadovanja te privredne i administrativne stagnacije.⁸

Trgovište Vukovar status grada drugog reda dobilo je 23. studenog 1919. godine, te je i dalje središte Srijemske županije, a od 1922. intervencijom beogradskog režima sjedište je Srijemske oblasti. Ukidanjem županija i njihovim preustrojem na oblasti dokinula se politička i administrativna veza Vukovara sa Zagrebom, a umjetno je pokušano Vukovar kao središte Srijemske oblasti okrenuti centralističkoj vladi u Beogradu.⁹ Nametanje stroge i kontrolirane veze Vukovara s Beogradom objašnjava i podatak da se na čelu oblasti smjenjuju samo isluženi generali ili drugi dužnosnici iz tzv. uže Srbije, odnosno svi redom Srbi.¹⁰ Već 1929. Zakonom o unutarnjoj upravi, kojim se provela podjela Kraljevine na devet banovina, Vukovar je pripojen Drinskoj banovini sa sjedištem u Sarajevu, te se od upravnoga središta Srijemske oblasti "srozao" na obično kotarsko mjesto. Grad je ipak 1931. vraćen u Savsku banovinu i time mu je priznata pripadnost hrvatskim područjima.¹¹

Iz Vukovara su premješteni svi uredi koji su omogućavali njegov samostalni gospodarski razvoj. Tako je financijsko ravnateljstvo premješteno u Novi Sad, a 1932. ukida se i financijski inspektorat. U Vukovaru ostaju porezna uprava, carinarnica, katastarska uprava i odjeljak financijske straže.¹²

⁸ Vlado Horvat, *Obrt i trgovina u Vukovaru*, Udruženje obrtnika, Vukovar, 2003., str. 129.

⁹ Mira Kolar – Dimitrijević, *Vukovarsko područje poslije prvog svjetskog rata*, Istočna Hrvatska: Osijek – Vukovar – Ilok, Pedagoški fakultet, Osijek, 2002., str. 76.

¹⁰ V. Horvat, *Obrt i trgovina u Vukovaru*, str. 130.

¹¹ Skupina autora, *Povijest Hrvata od 1918. do danas*, str. 73. i str. 75.

¹² I. Žebec, *Utjecaj češkog kapitala na razvoj Vukovara u razdoblju između dva svjetska rata*, str. 106.

Istodobno kad Vukovar gubi status upravnog i privrednog središta njegovu ulogu nezaobilazne riječne luke na Dunavu preuzima Novi Sad, a neredovite su i putničke linije prema Iloku i Osijeku.¹³ Vukovarska luka bila je za vrijeme Monarhije najveća i najvažnija luka u tom dijelu Dunava. Nakon Prvog svjetskog rata dunavsko brodovlje Austro – Ugarske Carevine predano je Beogradu. Beograd je odmah preuzeo potpunu kontrolu plovidbe Dunavom, dopuštajući plovidbu samo čehoslovačkim i savezničkim brodovima, te ga je tek 23. srpnja 1921. Dunavskim statutom otvorio za međunarodnu plovidbu.¹⁴ Kasnije je uprava nad brodovljem prenijeta na potkapetaniju u Novom Sadu i čitav riječni promet od Novog Sada do ušća Tise u Dunav, a Vukovar gubi svoju raniju ulogu kao nezaobilazna riječna luka.¹⁵

Vukovarska skladišta nekoć puna žitom bila su sada prazna što je dijelom posljedica provedene agrarne reforme i lošeg obrađivanja zemlje tijekom 1919. i 1920. godine kada je zemlja veleposjeda davana u privremeni zakup. Ovakva situacija ostavila je bez posla brojno radništvo koje je ranije radilo u luci, ali i na veleposjedima. Likvidirano je i dioničko društvo za trgovinu i promet čiji su vlasnici bili Židov Otto Landesmann, Aleksander Rose i Mirko Loewy, a koji su žitarice otpremali Dunavom na sjever.¹⁶ Kontrola vukovarske luke na jednoj strani, a željeznice od Borova do Vukovara na drugoj dovodi do izolacije Vukovara, te iz njega bježi i radništvo, a obrtnička i industrijska proizvodnja sve više zaostaje u odnosu na susjedne gradove koji su uživali podršku Beograda.

U konačnici, stvaranje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca za Vukovar, a posebno u kontekstu upravno-teritorijalnih promjena, značilo je i negativnu odrednicu društvenog i ekonomskog razvitka.

Vukovar je prema popisu stanovništva iz 1921. godine imao 10.242 stanovnika. Od toga 49,6% Hrvata, 26,1% Nijemaca, 16,6% Srba, 5,6% Mađara i nešto ostalih nacionalnosti. Prema navedenim podacima možemo nedvojbeno zaključiti da se radi o većinskom hrvatskom

¹³ M. Kolar – Dimitrijević, *Vukovarsko područje poslije prvog svjetskog rata*, str. 78. - 79.

¹⁴ Skupina autora, *Povijest Hrvata od 1918. do danas*, str. 106.

¹⁵ M. Kolar – Dimitrijević, *Vukovarsko područje poslije prvog svjetskog rata*, str. 79.

¹⁶ Isto, str. 79.

stanovništvu uz znatno učešće Nijemaca. Deset godina kasnije, 1931. u Vukovaru živi 600 osoba više, znatno izmijenjene nacionalne strukture djelovanjem agrarne reforme i kolonizacije.¹⁷

Vukovar, u odnosu na neke druge hrvatske gradove, karakterizira snažan razvitak socijalističkog pokreta, što se može pratiti u vukovarskom listu *Radnička straža*, koji izlazi već od 1. svibnja 1919. godine. Još je tijekom rata 1917. godine u Vukovaru osnovana podružnica Općeg radničkog saveza sa nekoliko strukovnih organizacija. Snagu radničkog pokreta u Vukovaru odražava osnivanje "Zadruga Radnički dom" i kupnja zgrade "Grand hotela", pri čemu su u velikoj mjeri sudjelovali vukovarski obrtnici. Snagu radništva svakako najviše zrcali održavanje kongresa Socijalističke partije, koji će biti proglašen Drugim kongresom Komunističke partije Jugoslavije 1920. godine.¹⁸ Ovo razdoblje poleta vukovarskog radništva završeno je objavom Obznane, kada je zabranjeno djelovanje Komunističke partije.

Političku vlast u Vukovaru nakon 1918. obnašala je Srpska radikalna stranka, a nakon izbora 1935. u Vukovaru dolazi do jačanja hrvatskog elementa i u gospodarskom i političkom smislu. No, tek 1939. i uspostavljanjem Banovine Hrvatske radikalna stranka potpuno nestaje s političke scene Vukovara. Godine 1941. nastankom Nezavisne Države Hrvatske, Vukovar postaje središte velike župe Vuke.¹⁹

6. Gospodarske prilike vukovarskog područja u međuratnom razdoblju

Kako se gospodarstvo Hrvatske u međuratnom razdoblju može podijeliti na dvije faze, tako se i gospodarstvo Vukovara može podijeliti na dvije faze; prvu fazu od 1918. do 1930. godine, te drugu fazu od 1931. do 1941. godine.

Prvu fazu obilježava gospodarsko nazadovanje, otvaranje manjih obrtničkih radionica i manjih, tradicionalnih industrijskih pogona te velik broj novčarskih zavoda. U kotaru i gradu Vukovaru vlada velika nezaposlenost, a poljoprivreda je i dalje temeljna grana gospodarstva. Promjena nastupa 1931. godine kada T. Bata osniva tvornicu gume i obuće u Borovu, a Vukovar uskoro postaje industrijsko središte, jer osim obućarske industrije "Bata" kupuje i osniva i druge

¹⁷ V. Horvat, *Obrt i trgovina u Vukovaru*, str. 130.

¹⁸ Josip Cazi, *Vukovar u klasnoj borbi*, Savez sindikata Jugoslavije – Republičko vijeće za Hrvatsku, Zagreb, 1955., str. 78.

¹⁹ I. Žebec, *Utjecaj češkog kapitala na razvoj Vukovara u razdoblju između dva svjetska rata*, str. 107.

pogone, poput elektrane, tvornice tekstila itd. S druge strane industrijski div koji je digao Vukovar na noge i pomogao mu izvući se iz ekonomske krize ugrozio je mnoge sitne vukovarske obrtnike koji nisu mogli konkurirati "Bati" te stoga ostaju bez posla.

U razdoblju od jednog desetljeća (od 1920. do 1930. godine) relativno je niska razina industrijskog razvoja, osim ratnim teškoćama, nizak industrijski razvoj vukovarskog područja objašnjiv je i agrarnom politikom beogradskih vlasti koja je bila izuzetno nepovoljna za hrvatska područja u prvom desetljeću nakon rata. Težište je industrije na preradi poljoprivrednih proizvoda, uz neke manje pogone iz drugih grana proizvodnje. Prema tome, oko polovice stanovništva radno je aktivno i ostvaruje prihod, a isto je toliko tzv. uzdržavanog stanovništva. U vukovarskom kotaru 89, 2% aktivnog stanovništva bilo je zaposleno u tzv. primarnom sektoru (poljoprivreda, šumarstvo i dr.). U gradu Vukovaru u primarnom je sektoru samo 22%, a pet puta je više zaposlenih u tzv. sekundarnom sektoru (obrt, industrija i dr.). U skladu s ranije navedenim podacima grad Vukovar imao je strukturu zaposlenih karakterističnu za gradske sredine. No, može se uočiti kako socijalna struktura aktivnih stanovnika kotara Vukovar upozorava na još uvijek dominantan karakter agrarne privrede.²⁰

U nekim privrednim sektorima zapaža se zastoj, čak i nazadak, vlada nezadovoljstvo slabim prometnim vezama. Vukovar je za razliku od Iloka, kako navodi M. Kolar- Dimitrijević, od 1918. dobro povezan riječnim prometom Dunavom te željezničkom prugom od 1878. preko Borova, a imao je i cestovnu vezu s Osijekom, Vinkovcima i Ilokom.²¹ Veći se dio značajnih poduzeća u Vukovaru iz prijeratnog razdoblja održao i nastavio s radom. Do 1930. godine na planu privrednog razvitka nije se ništa značajno događalo. Godina 1931. na gospodarskom planu za Vukovar označava prekretnicu, osnivanjem tvornice "Bata", kada Vukovar postaje industrijsko središte istočne Slavonije i zapadnog Srijema, no o tome više riječi u nastavku rada.

Agrarnom reformom i kolonizacijom, koja se odvijala po političkom kriteriju, došlo je na vukovarskom području do prestrukturiranja agrara, što se odrazilo na privredni razvitak uopće. Gospodarske posljedice bile su usitnjeni posjedi koji nisu mogli stvarati viškove za izvoz jer kolonisti nisu bili spremni na intenzivnu agrarnu proizvodnju koja je postojala u ovom kraju.²²

²⁰ V. Horvat, *Obrt i trgovina u Vukovaru*, str. 131.

²¹ M. Kolar – Dimitrijević, *Vukovarsko područje poslije prvog svjetskog rata*, str. 77.

²² V. Horvat, *Obrt i trgovina u Vukovaru*, str. 132.

Vlasnici veleposjeda u vukovarskom području bili su uglavnom zavičajni Nijemci, Austrijanci i Mađari. Iako su na vukovarskom području živjeli niz godina, doprinoseći gospodarskom i kulturnom unaprjeđivanju ovog kraja, sada ih se tretiralo kao strance, a njihove obradive zemlje došle su u ruke agrarnih interesenata, kolonista i solunskih dobrovoljaca, uglavnom pripadnika srpske nacionalnosti. Mnogi pripadnici građanstva, a osobiti siromašni obrtnici, očekivali su da će doći do zemlje, te je tijekom 1919. zavladao otimačina za zemljom koju su raspoređivali agrarni odbori. Eltzov posjed nekada veličine 35 tisuća jutara, ostao je bez 12. 098 jutara najbolje zemlje.²³ Na oduzetom Eltzovom zemljištu osnovano je jedanaest kolonija, od kojih su dvije naseljene mađarskim, a ostale srpskim stanovništvom. Iako su najbolje zemlje ovog veleposjeda pripale kolonistima i dobrovoljcima, ipak je dobro preživjelo izvršno prestrukturiranje.²⁴

6.1. Stanje obrta i trgovine između dvaju svjetskih ratova u Vukovaru

Nakon završetka Prvog svjetskog rata vladalo je opće siromaštvo stanovništva. Osjećala se nestašica raznih artikala, prekinute su brojne privredne aktivnosti, a zatvorene obrtničke radnje trebalo je opet pokrenuti. Egzistencijalna pitanja tjerala su obrtnike da nastave s radom. Ujedno je uslijedila potražnja za obrtničkom i industrijskom robom jer je došlo do nestašice tijekom rata.

Obrtni zbor u Vukovaru nastavio je s radom, nova država nije bitnije utjecala na njegov rad jer mu je zadaća ostala ista, a državi je bilo u interesu da ima što više obrtničkih proizvoda. Glavni zadatak obrtnog zbora bio je slijedeći: stalni kontakti s obrtnicima, potvrđivanje registracije obrta, upisivanje kalfi i šegrta, kontakti sa Šegrtskom školom te borba protiv nadriobrti. Vukovarski obrtni zbor održavao je povezanost sa Savezom hrvatskih obrtnika u Zagrebu, čiji je član od 1908. godine. Iz *Spomenice* Saveza hrvatskih obrtnika izdane 1933. vidi se tko je vodio podružnicu u Vukovaru u ovom razdoblju. Poslije rata, 1919., za pročelnika izabran je Vjekoslav Grečl, stolarski obrtnik, 1921. zamijenio ga je Josip Peheim, urar, a od

²³ M. Kolar – Dimitrijević, *Vukovarsko područje poslije prvog svjetskog rata*, str. 79.

²⁴ V. Horvat, *Obrt i trgovina u Vukovaru*, str. 131.

1924. do 1933. (godina kada je izdana *Spomenica*) na čelu mjesne organizacije bio je Spitznagel Josip, bojadisarski obrtnik.²⁵

U monografiji *Vukovar vjekovni hrvatski grad na Dunavu* navodi se kako je obrt u Vukovaru nakon rata bio izvanredno razvijen prema izvještajima Saveza hrvatskih obrtnika, koji navodi više stotina obrtnika različitih struka. Navodi se kako je osobito razvijen čaraparski obrt, pa su neke od tih radionica prerasle u industrijska poduzeća. Tako primjera radi Vendelin Muller osim svoje pletarske radnje u Vukovaru, koja prerasta u tvornicu pokrivača i frotirske robe, ima podružnice u Ceriću i Vinkovcima, a najveća tvornica tekstilne struke, tvornica čarapa "I. O. Stolina" 1937. godine postaje dioničko poduzeće (u kojem "Bata" ima najveći udio). U istoj monografiji nalazimo podatak kako se u to vrijeme puno gradilo, pa je gotovo svako mjesto imalo svoju ciglanu u kojoj se cigle ručno proizvode.²⁶ Podatak o obrtnicima svih mogućih vrsta u Vukovaru donosi i autorica M. Kolar – Dimitrijević, ali također navodi kako je njihovo poslovanje otežano zbog problema oko nabave sirovina i činjenice da su robu prodavali u krunama, a porez i sirovine morali su plaćati u dinarima u nepovoljnom omjeru razmjene (omjer je iznosio 4:1, odnosno 4 krune za 1 dinar).²⁷ Pored toga ugrožavala ih je industrijska roba koja se do 1925. slobodno dopremala iz inozemstva. Osobito su bili ugroženi postolari i obučari jer je već 1921. Tomaš Bata iz Zlina osnovao u Zemunu trgovačku centralu za prodaju cipela u Kraljevini SHS, pa je jeftinoćom svojih proizvoda uništavao domaće obrtnike.²⁸

Ribarstvo koje je od davnina bila važna privredna grana u Vukovaru, u međuratnom razdoblju također slabi. Reguliranjem vodotoka i zagađivanjem ritova nasuprot Vukovaru, zbog izgradnji pilana na Dunavu, naglo pada količina ulovljene ribe, te preostali ribari jedva pokrivaju potrebe grada i okolice čije stanovništvo raste.²⁹

Trgovina je u Vukovaru u razmatranom razdoblju bila u rukama Židova i Srba. Poslije Prvog svjetskog rata vlast jače pomaže srpsku trgovinu, pa mnogi Židovi iseljavaju prema Zagrebu i Beogradu zbog znanja jezika i međunarodnih veza.³⁰ Zbog prestrukturiranja svjetskog tržišta i zbog nemogućnosti jugoslavenske države da carinskim i bilateralnim sporazumima

²⁵ V. Horvat, *Obrt i trgovina u Vukovaru*, str. 132.

²⁶ Skupina autora, *Vukovar vjekovni hrvatski grad na Dunavu*, "Dr. Feletar" Koprivnica, Zagreb, 1994., str. 250.

²⁷ M. Kolar – Dimitrijević, *Vukovarsko područje poslije prvog svjetskog rata*, str. 81.

²⁸ Isto, str. 81.

²⁹ Skupina autora, *Vukovar vjekovni hrvatski grad na Dunavu*, str. 249.

³⁰ M. Kolar – Dimitrijević, *Vukovarsko područje poslije prvog svjetskog rata*, str. 81.

osigura sigurniji plasman proizvoda izvozni poslovi su bili nesigurni. Vukovar nije imao drugih izvoznih artikala osim žitarica, drveta i nešto životinjske kože, dakle sve što je bilo vezano uz primarni privredni sektor.³¹ Žitarska je trgovina osobito stradala nakon osnutka privilegiranog izvoznog dioničkog društva koje je otkupljivalo žito po određenoj cijeni, a svoj doprinos dala je i nepovoljna agrarna reforma. Žito sve više postaje državni monopol pa najveći vukovarski mlin "Slavija" uglavnom radi za izvoz, dok seljaci svoje potrebe podmiruju u brojnim vodenicama i lokalnim mlinovima.³²

Drvo se izvozilo Dunavom, pa su se na Dunavu gradile pilane, a postoji podatak da je 1923. u pogon puštena velika pilana Mirka Steinera koja je radila sve do početka Drugog svjetskog rata. Nakupom kože bavilo se više trgovaca, a poznata je vukovarska kožara Gotfrieda Edera, osnovana 1868. godine. Zbog slabog ulova ribe, riba nestaje kao izvozni proizvod vukovarskog područja, a jedini preostali značajniji izvozni proizvod je vino, te od 1922. u Vukovaru djeluju i vinogradarske zadruge.³³

6.2. Razvoj novčarstva u međuratnom razdoblju

Daljnji razvitak obrta, trgovine i industrije ovisio je o protoku kapitala. Već pred Prvi svjetski rat započela je koncentracija novčanih zavoda, a sada je nastavljena. Čitavo srijemsko područje bilo je pokriveno gustom mrežom malih banaka i štedionica. Često u jednom mjestu imamo i po dva ili tri novčana zavoda.

Najstarija vukovarska novčana ustanova je "Srijemska agrarna štedionica d.d.", a Kolar – Dimitrijević donosi podatak kako je ukinuta već 1919. jer je bila povezana s Ugarskom agrarnom i rentovnom bankom, kao bankom vukovarskih veleposjednika, što se protivilo politici beogradskih vlasti.³⁴ "Hrvatska dionička štedionica" nastavila je svoje poslovanje tijekom i poslije rata kada prelazi u interesnu sferu Jugoslavenske udružene banke, a njezin najjači dioničar bio je dr. Ivan Palaček, koji 1931. postaje ministrom. Dioničari ovog zavoda bili su mnogi ugledni obrtnici, trgovci i industrijalci: Gottfried Eder, Aleksander Rose, Sigmund Frank, Stjepan Karasović i dr. Ona je u ožujku 1920. imala kapital od milijun kruna, a osam godina

³¹ V. Horvat, *Obrt i trgovina u Vukovaru*, str. 132.

³² Skupina autora, *Vukovar vjekovni hrvatski grad na Dunavu*, str. 250.

³³ Isto, str. 249.

³⁴ M. Kolar – Dimitrijević, *Vukovarsko područje poslije prvog svjetskog rata*, str. 79.

poslije 1.500.000 dinara.³⁵ Upuštajući se u prevelike špekulacije i kreditiranje novih poduzeća ova je banka pala u krizu te je integrirana sa zagrebačkom "Prvom hrvatskom štedionicom" koja je bila najjači novčani zavod u Vukovaru, a svoju podružnicu ima od 1912. Od tada kapitalom ove banke raspolaže Zagreb. U interesnu sferu "Prve hrvatske štedionice" ulazila je i "Vukovarska kudeljara d.d." Slomom hrvatskog privatnog gospodarstva oko 1930. oslabila je i ta banka. Njezina se važnost povećava 1941. kada postaje i banka "Bate".³⁶

Godine 1920. u Vukovaru je osnovana podružnica osječke "Hrvatske zemaljske banke", ali iste godine mijenja ime u "Jugoslavenska banka d.d.", a najveći je zamah imala 1929. godine s 456 milijuna dinara kapitala. Vrlo je jaka bila "Srpska kreditna banka d.d." koja je već 1920. imala dionički kapital od dva milijuna kruna i podružnicu u Iloku. Godine 1922. izgradila je u Novom Vukovaru svoju palaču. Ta je banka postala vlasnik i "Grand hotela" te kina "Napred". Najveći utjecaj u tom novčanom zavodu imala je obitelj srpskog radikala Nikole Bingulca.³⁷ Važno je spomenuti i "Njemačku štedionicu" koja je 1921. godine imala glavnicu od 200.000 kruna. U nju ulažu zemljoposjednici njemačke narodnosti i ona posluje skromno te se održava sve do Drugog svjetskog rata.³⁸

U financijskom poslovanju najvećih banaka i štedionica vidi se kako je bio golem optjecaj novca na tom području. Znakovito je primijetiti kako je već prije Prvog svjetskog rata zamjetna koncentracija novčanih zavoda i da je uglavnom provedena prema nacionalnom ključu. Iz gore navedenih podataka također se može izvesti zaključak kako su banke sa srpskim ili jugoslavenskim predznakom bolje poslovale od onih s hrvatskim ili njemačkim predznakom, pa su zbog pomoći beogradskih vlasti brže razvije i imale veći optjecaj kapitala od potonjih.

6.3. Industrijski razvoj i tvornice u Vukovaru

Industrijska proizvodnja u Vukovaru u međuratnom razdoblju razvijala se u progresivnom smjeru, te je na taj način i predodredila promjenu statusa Vukovara od administrativnog središta prema industrijskom centru istočne Slavonije i zapadnoga Srijema. U Nacrtu za obavljanje predradnji za sastav regulatorne osnove iz 1923. godine predviđao se i

³⁵ Skupina autora, *Vukovar vjekovni hrvatski grad na Dunavu*, str. 250.

³⁶ Isto, str. 251.

³⁷ Isto, str. 251.

³⁸ M. Kolar – Dimitrijević, *Vukovarsko područje poslije prvog svjetskog rata*, str. 79.

prostor za industrijsku i trgovačku zonu što pokazuje u kojem se smjeru planirao privredni razvoj grada.³⁹

Iz razdoblja Prvog svjetskog rata poznata je "Vukovarska kudeljara" i nekoliko mlinarskih, opekarskih i sodarskih pogona koji su ubrajani u industriju. Ovi pogoni nisu predstavljali veću konkurenciju vukovarskim obrtnicima, nego više robe koja je dolazila iz drugih područja. Prvi veliki sukob obrtnika i industrije na vukovarskom području uzrokovan je izgradnjom tvornice obuće "Bata". Obućarski obrtnici u Hrvatskoj, a naročito u Vukovaru zbog "Bate" su "procvili" kako to pišu *Sremske novine* 1931. Dakako, u sukobu industrijalci – obrtnici ovi potonji bili su u nepovoljnijem položaju.⁴⁰

U prvom desetljeću nakon Prvog svjetskog rata do 1930. godine u Vukovaru je već radilo nekoliko tvornica. Najveće poduzeće bila je Eltzova vukovarska kudeljara i prediona utemeljena 1905. godine. Ona je najveća kudeljara u hrvatskim zemljama s kapacitetom od 80 do 120 vagona kudelje i s kapitalom od 1.500.000 dinara. Grof Eltz kudeljaru je opskrbljivao sirovinama uzgojenima na svom imanju. Kudeljara je u ljetnom vremenu zapošljavala oko 300, a zimi oko 150 radnika. Tijekom rata uključena je u ratnu industriju, međutim tijekom 1917. i 1918. više puta stradava u požarima koji su vjerojatno podmetnuti. No, kako je svojom električnom centralom opskrbljivala cijeli Vukovar električnom energijom ona je ipak obnovljena.⁴¹ J. Cazzi također spominje štrajkove radnika u "Kudeljari" 1918. godine nakon završetka rata. Iako Cazzi taj događaj promatra više s revolucionarne strane, uzrok štrajka su najvjerojatnije bili teški radni uvjeti i niske plaće, uzimajući u obzir nedavno završen rat i političke promjene u hrvatskim zemljama.⁴² Godine 1919. uz pomoć "Prve hrvatske štedionice" kudeljara je pretvorena u dioničko društvo s glavnicom od šest milijuna kruna. Kasnije će većinski dioničar kudeljare postati tvornica "Bata".⁴³

Pilana Steiner, tvrtka "Mirko Steiner i sinovi", utemeljena je 1898. godine. Bavila se piljenjem meke oblovine, a zapošljavala je 16 radnika. Tvornica "Braća Harsch", izrađuje drvene sanduke i kutije za šećer, voće, kavu i slično. "Prva sremska fabrika kola" utemeljena je 1922. s

³⁹ I. Žebec, *Utjecaj češkog kapitala na razvoj Vukovara u razdoblju između dva svjetska rata*, str. 106.-107.

⁴⁰ *Sremske novine*, Broj 5, 6. februar 1931., "Bata otvara u Jugoslaviji 80 novih podružnica", str. 3.

⁴¹ V. Horvat, *Obrt i trgovina u Vukovaru*, str. 173.

⁴² J. Cazi, *Vukovar u klasnoj borbi*, str. 75.

⁴³ V. Horvat, *Obrt i trgovina u Vukovaru*, str. 173.

glavnicom od 300.000 dinara. Izrađuje sva vrsta kola, ali osobito teretna, razna kolica za građevinarstvo i industriju te razne polupreradevine i rezervne dijelove za kola.⁴⁴ Kolar – Dimitrijević donosi podatak kako su vukovarski veleposjednici željeli ulagati svoj kapital u tvornicu kola, ali kako je zbog velikih smetnja oko uvoza dijelova iz inozemstva i prevelikih poreza tvornica loše poslovala, pa su i veleposjednici odustajali od svojih ulaganja.⁴⁵ "Prva srijemska tvornica igračaka" u vlasništvu Franje Valića osnovana je 1924. godine, a izrađivala je razne drvene igračke. Tvornica kože "Gotfried Eder", osnovana u 19. stoljeću, nastavila je svoj rad i nakon rata. Proizvodila je kožu za obuću, potplate i remenje, a zapošljavala je deset radnika. Prva vukovarska mehanička tvornica vunениh i pletениh stvari "Sellinger et comp." utemeljena je 1921. godine. Radila je ručnim strojevima za pletenje s deset radnika. Proizvodila je pletenu obuću, čarape, kapute. "B.O.B.", tvornica betonskih blagajni, osnovana je 1922. sredstvima grofa Dragutina Eltza. Bila je smještena na prostoru vukovarske kudeljare. Zbog loše državne carinske politike proizvodi su imali slabu prodaju. Poslije smrti grofa Eltza prestala je s radom 1924. godine.⁴⁶

Prediona vune u vlasništvu Antuna Golisa počela je s radom 1920. godine, a iste je godine s radom započela "Nada", prva srijemska parna tvornica svijeća. Tvornica i rafinerija žeste osnovana je u okviru Poljoprivredne zadruge u Vukovaru, usvajanjem tvorničkih *Pravila* 1921. godine. Proizvodila je rum, likere i druga žestoka pića. Prema pisanju *Sremskih novosti* već je 1926. godine loše poslovala. "Vulkan" industrija glinenih peći, u vlasništvu Ljudevita Wilhelma i drugova, proizvodila je osamsto peći godišnje i 10.000 šamotnih opeka. Radila je sa 16 radnika, a bila je smještena u Novom Vukovaru, gdje 1932. gradi nove pogone, a istovremeno u Starom Vukovaru djeluje "Prva sremska tvornica peći" Ivana Wilhelma. Ljevaonica željeza "Braća Stenzl" osnovana je još 1888. godine. U razdoblju između dvaju svjetskih ratova imala je 25 stručnih radnika.⁴⁷

"Globus", tvornica kemijskih proizvoda, osnovana je kao posestrimsko poduzeće vlasnika Fritza Schultza u Leipzigu, a glavninu proizvodnje činila su sredstva za čišćenje. "Bojadisaona i čistiona Spitznagel" radila je u središtu grada u Starom Vukovaru, na obali Vuke. Tvornica

⁴⁴ V. Horvat, *Obrt i trgovina u Vukovaru*, str. 173.

⁴⁵ M. Kolar – Dimitrijević, *Vukovarsko područje poslije prvog svjetskog rata*, str. 81.

⁴⁶ V. Horvat, *Obrt i trgovina u Vukovaru*, str. 173.-174.

⁴⁷ Isto, str. 174.

bačava, vlasnika Ivana Hutza, radila je na električni pogon, a zapošljavala je 25 radnika. Izrađivala je bačve za konzerviranje namirnica i vinske bačve.⁴⁸

Da u Vukovaru nisu radile samo tvornice koje se baziraju na ručnoj proizvodnji i zaostaloj tehnologiji, dokazuje postojanje dviju suvremenih tvornica opeka s tzv. kružnim pećima. To su "Ciglana" u vlasništvu Sigmunda Franska i Mavre Ofnera, te ciglana "Rad", u vlasništvu Đorđa Radivojevića. Također, radila je i proizvodnja vapna "Avala". Nadalje, 1930. osnovano je tekstilno poduzeće "I.O. Stolin i drug" koje je proizvodilo čarape, svojevrstne štofove i trikotažu. Tvornica "Bata" preuzima ovo poduzeće 1937. godine i naziva ga "Stolin tekstilna industrija d.d." Iste godine kada je osnovano tekstilno poduzeće "I.O. Stolin i drug" registrirana je i tvornica pokrivača i frotirske robe "Theodor Muller". Tvornica je proradila 1932. godine, a uloženo je oko pet milijuna dinara. Vlasnik je bio Theodor Muller iz Njemačke. Kasnije i ovu tvornicu preuzima "Bata".⁴⁹

S pravom se može reći kako 7. srpanj 1931. godine na vukovarskoj gospodarskoj sceni označava prekretnicu koja je obilježila gospodarstvo vukovarskog područja ne samo u međuratnom razdoblju, nego je bila i podloga za razvijanje tvorničkog giganta nakon Drugog svjetskog rata. Tog datuma započela je s radom tvornica "Bata" u Borovu, a u sudu je upisan naziv tvrtke: "Bata jugoslavenska tvornica gume i obuće d.d. Borovo". Osnivač je poznati industrijalac iz Zlina u tadašnjoj Čehoslovačkoj Tomaš Bata. Već 1939. tvornica zapošljava 3.500 radnika. Opremljena je suvremenim strojevima i radila je provjerenim sustavom na traci. Dok Prva Jugoslavija, a s njom i Hrvatska grcaju u dubokoj ekonomskoj krizi, u malom gradu na Dunavu zahvaljujući "Bati" započinje ekonomsko blagostanje.⁵⁰ Iz ovih i ranije navedenih razloga tvornici obuće "Bata" biti će posvećen ostatak rada.

6.4. Tiskare

Osim tvornica za preradu i izradu, u međuratnom razdoblju u Vukovaru djeluje i mnoštvo tiskara. "Hrvatska dionička tiskara" osnovana je 1920. godine. Horvat navodi kako se iz sačuvanih *Pravila* vidi da je temeljna glavnica iznosila 500.000 kruna, a isti podatak donosi i Kolar – Dimitrijević. Za vlasnika tiskare potpisani su dr. Vjekoslav Rotkvić i odvjetnik dr. Klein.

⁴⁸ V. Horvat, *Obrt i trgovina u Vukovaru*, str. 174.

⁴⁹ Isto, str. 176.-177.

⁵⁰ Skupina autora, *Vukovar vjekovni hrvatski grad na Dunavu*, str. 251.-252.

Najveći dioničar bio je grof Eltz s 350 dionica. Autorica Kolar – Dimitrijević navodi kako je tiskara bila dobro opremljena i da je mogla obaviti složenije tiskarske zahvate, ali da zbog svoga imena posluje otežano. Tiskara je prodana 1925. godine.⁵¹ "Novo Doba", vukovarska tiskara 1919. godine nastala je iz stare tiskare "Sriemske novine". "Građanska tiskara" djelovala je od 1925. do 1929. godine, kada je prestala s radom, a preuzeli su je Franjo Pajc, Stjepan Veber i Ljudevit Petanjek i osnovali "Narodnu tiskaru", koja je radila sve do kraja Drugog svjetskog rata. Tiskara Lavoslava Freunda, osnovana još 1896. godine, radila je u cijelom razdoblju između dvaju svjetskih ratova.⁵²

Ovisno o autoru i s kojeg aspekta promatraju gospodarstvo Vukovara u međuratnom razdoblju neki će reći da je nazadovalo, a neki da je napredovalo. U prvim godinama poraća svakako je bilo u određenom nazatku uzme li se obzir agrarna reforma i kolonizacija te prestanak strujanja modernih tehnologija iz ostalih zemalja bivše Monarhije. Poljoprivreda je kao najvažnija grana gospodarstva zapala u razdoblje stagnacije. Također hrvatski krajevi su konstantno bili ograničavani direktivama Beograda. No, unatoč tome neki pogoni i obrti iz prijeratnog razdoblja nastavili su s radom, od kojih su neki bili vrlo jaki, kao npr. kudeljara, dok su novi otvoreni kao npr. tvornica "Theodor Muller". Osnivanje tvornice "Bata" u Borovu označava prelazak vukovarskog kraja iz pretežno agrarnog u dobro razvijeni industrijski kraj. "Bata" je izvela Vukovar iz ekonomske krize i deset godina razvijala ekonomski raj, koji je Vukovar učinio jednim od najjačih gospodarskih centara u tadašnjoj Jugoslaviji, odnosno Hrvatskoj.

7. Batin prodor u Jugoslaviju

Češke zemlje bile su industrijski najrazvijeniji dio Austro – Ugarske Monarhije. Početkom dvadesetog stoljeća u Češkoj djeluje oko 33.000 obučarskih radionica, a u manje centre industrije obuće u to vrijeme spadao je Zlin. Upravo tamo su braća Bata, za ovaj rad važniji Tomaš Bata, 1894. godine registrirali svoju malu obučarsku radionicu. Već 1900. godine "Bata" spada u red osam najvećih obučarskih poduzeća u Češkoj. Uspon doživljava 1917. kada se firma "Bata" sa svojim tvornicama i prodavaonicama širi po ostatku Monarhije. Poslije rata

⁵¹ V. Horvat, *Obrt i trgovina u Vukovaru*, str. 175. ; M. Kolar – Dimitrijević, *Vukovarsko područje poslije prvog svjetskog rata*, str. 81.

⁵² V. Horvat, *Obrt i trgovina u Vukovaru*, str. 175.

kada je proizvodnja pomalo zamrla, T. Bata osniva 1920./21. godine sestrinska društva u SAD-u, Nizozemskoj, Danskoj, Poljskoj, i ta sestrinska društva bila su temelj kasnijem ogromnom "Batinom" koncernu.⁵³

U to vrijeme Bata se prvi put pojavljuje u Jugoslaviji, točnije 1921. godine, kao trgovačko poduzeće pod nazivom "Bata cipele i koža d.d." Zemun – Zagreb. Do 1930. to poduzeće imalo je već 60 prodavaonica diljem zemlje. "Bata" je bio glavni uvoznik obuće u Jugoslaviju, no kako je došlo do povećanja carinske stope, koje su iznosile 46% od vrijednosti uvezene robe, potaknuli su vodstvo uprave u Čehoslovačkoj da donese odluku o izgradnji proizvodnog pogona u Jugoslaviji.⁵⁴

Zašto je T. Bata otvorio tvornicu u Jugoslaviji? Osim što je tako riješio problem visokih carinskih stopa, "Bati" se otvara novo široko tržište za proizvodnju i prodaju na kojem će uskoro uspostaviti monopol, te jeftina radna snaga. Nadalje, Jugoslavija ima povoljan geografski položaj kao odskočna daska prema ostatku Balkana. Također, treba uzeti u obzir i činjenicu, kako navode Hrelja i Kaminski, da je tradicija prerade kože u našoj zemlji stara vjekovima, a opet tvornice koje su postojale nisu bile dovoljne da svojom proizvodnjom pokriju potražnju. Na kraju, možda je određenu ulogu imalo jezično srodstvo češkog matičnog i jugoslavenskog sestrinskog društva, politička povezanost zemalja ali i korumpiranost vladinih organa pogodovale su otvaranju "Bate" u Jugoslaviji.⁵⁵ I u *Anketi o radu firme "Bata"* spominje se da njen razvoj nije uvijek išao u skladu sa zakonski propisima Kraljevine Jugoslavije.⁵⁶

Dakle, Bata dobiva radništvo upoznato s kožnom industrijom i tržište koje može zadovoljiti i količinski i cijenom, čime Jugoslavija postaje idealno mjesto za otvaranje još jednog sestrinskog društva.

⁵³ Kemal Hrelja, Martin Kaminski, *"BOROVO" Jugoslavenski kombinat gume i obuće*, Historijski institut Slavonije, Slavonski Brod, 1971., str. 15-21.

⁵⁴ I. Žebec, *Utjecaj češkog kapitala na razvoj Vukovara u razdoblju između dva svjetska rata*, str. 107.

⁵⁵ K. Hrelja, M. Kaminski, *"BOROVO" Jugoslavenski kombinat gume i obuće*, str. 32.

⁵⁶ *Anketa o radu firme "Bata" jugoslavenske tvornice gume i obuće d.d., održana na poziv gospodina ministra trgovine i industrij*, dne 26. i 27. Februara 1936. u Beogradu, Epoha, Zagreb, 1936., str. 17.; *Anketa* je provedena 1936. godine u Beogradu na poziv ministra trgovine i industrije, zbog čestih pritužbi radničkih organizacija na "Batino" izrabljivanje radnika, te zbog žalbi obrtnika kojima je "Bata" preuzimala posao. Anketa je "Bati" dala izrazito negativne ocjene.

O planovima izgradnje tvornice "Bata" u Jugoslaviji, počele su pisati lokalne novine već 1930. godine.⁵⁷ Mjesta i gradovi počeli su se natjecati kako bi udovoljili zahtjevima uprave u Zlinu, kako bi se baš kod njih izgradila Batina tvornica. Od mogućih lokacija spominjali su se Apatin, Osijek, Slavonski Brod, Brčko, Smederevo i Vukovar.⁵⁸ Uvjeti za gradnju tvornice u nekom od mjesta bili su prostrano zemljište u blizini željezničke pruge i plovnoga riječnog puta. Vukovar je imao sve predispozicije, pa su članovi gradskog zastupstva stupili u kontakt s Batinim predstavnikom u Jugoslaviji, Ignacom Kavecom. Kako to objašnjava A. Duić, zemlja je bila veoma jeftina, Dunav plovna rijeka s lukom u Vukovaru, bogatstvo vode za tehnološke svrhe, dupli željeznički kolosijek i brojna i jeftina radna snaga. Gospodin Kavec pregledao je zemljište i najpogodnijim odredio dio zemljišta u Borovu, vukovarskom predgrađu.⁵⁹ Podizanju tvornice protivili su se vukovarski obrtnici i solunski kolonisti koji su trebali dobiti dio navedenog zemljišta. No, unatoč protivljenju Tomaš Bata 1931. godine je od Banske uprave Drinske banovine u Sarajevu zatražio koncesiju za izgradnju tvornice. Izgradnja tvornice je otpočela, jedino su se još pregovorili vodili oko zemljišta patrijaršije, gdje je bila predviđena izgradnja stambenih objekata. Početak proizvodnje odvija se simultano s izgradnjom radionica. Proizvodnja se odvijala u nekoliko malih, improviziranih prizemnih radionica.⁶⁰

Hrelja i Kaminski navode kako se u jednoj studiji kao točan datum početka proizvodnje tvornice "Bata" u Borovu označava 7. srpnja 1931. Iako je "Bata" dobila koncesiju za izgradnju tvornice od uprave Drinske banovine, zbog pripajanja vukovarskog kotara 1931. Savskoj banovini, tvornica nije zatražila registraciju kod Okružnog suda. U registar Okružnog suda upisana je tek 1933. godine u Osijeku, te razni autori spore oko toga je li tvornica u te dvije godine djelovala ilegalno i kako je mogla poslovati, a da nije uvedena u registar. Neki autori, stoga, drže dovoljnom koncesiju Banske uprave Drinske banovine, drugi drže kako je poslovanje "Bate" u tom razdoblju formalno pravno nepokriveno, dok ga treći drže potpuno ilegalnim.⁶¹

⁵⁷ *Sremske novine*, Broj 29, 18. jul 1930., "Oko podizanja tvornice obuće Bata u Jugoslaviji", str. 1-2.; Broj 32, 8. August 1930., "Bata će izgraditi najveću tvornicu u državi" str. 1.; i Broj 35, 29. augusta 1930., "Gde će Bata podići fabriku obuće?", str. 1.

⁵⁸ I. Žebec, *Utjecaj češkog kapitala na razvoj Vukovara u razdoblju između dva svjetska rata*, str. 108.

⁵⁹ Ante Duić, *Borovo od trnja do zvijezda*, Školska knjiga, Vukovar, 2005., str. 39.

⁶⁰ I. Žebec, *Utjecaj češkog kapitala na razvoj Vukovara u razdoblju između dva svjetska rata*, str. 108.

⁶¹ K. Hrelja, M. Kaminski, *"BOROVO" Jugoslavenski kombinat gume i obuće*, str.34.; I. Žebec, *Utjecaj češkog kapitala na razvoj Vukovara u razdoblju između dva svjetska rata*, str. 108.; *Anketa o radu firme "Bata"*

U registru se detaljno navodi predmet poslovanja poduzeća "Bata" kao : (1) isključiva prodaja proizvoda tvornice cipela "T. et A. Bata" u Zlinu i "Bata Shoe et Leather Co", (2) trgovina cipelama i srodnom robom, aksesuarima za cipele, kožom, gumom te čarapama i srodnom robom, (3) tvornička proizvodnja cipela, gumene obuće, gumenih đonova i potpetica, gumenih pribora, remenja, guma za kotače na biciklima, motociklima i automobilima, gumenih izrađevina primjenjivih u zrakoplovstvu, gumenih prostirača, tkanina i ostalih gumenih i srodnih artikala te mehanička popravljajonica cipela. Zatim (4) promet svim proizvodima i trgovačkim poslovima potrebnim za postizanje imenovanih svrha kao i "obrtimično" vođenje drugih poslova, (5) njegovanje nogu u cilju postizanja "društvene svrhe". I u konačnici, (6) društvo je ovlašteno osnivati, stjecati i uzeti pod najam tvornice i trgovačka poduzeća, sudjelovati u takvim poduzećima i dalje osnivati skladišta "detaljne" poslovnice u tuzemstvu i u inozemstvu.⁶²

U upravnom odboru društva bili su Jan A. Bata, Dominik Čipera, dr. Velimir Bajkić i dr. Marko Horn. Nadzorni odbor društva činili su ing. Hugo Vavrečka, Aca Pavlović i Ivan Holzmann. Generalnim direktorom je imenovan Toma Maksimović.⁶³

Prema izvještaju Nadzornog odbora za 1932. godinu navodi se da je glavnica kapitala društva iznosila 5,000.000,00 dinara. Molbom Banskoj upravi Savske banovine u rujnu 1933. godine na osnovi Zakona o osnivanju dioničkih društava, društvo je promijenilo naziv u "Bata, jugoslavenska tvornica gume i obuće d.d.". Sukladno Pravilima društva "Bata" je počela kupovati tvornice i društva koja su odgovarala njezinim potrebama. Okupljajući oko sebe raznovrsna društva, "Bata" je postupno stvarala sustav proizvodnje koji je sam sebi bio dovoljan, neovisan o vanjskim faktorima i u konačnici autarhičan. Uz vertikalnu organizaciju poduzeća i sustav organizacije rada, "Bata" u Borovu svojim proizvodima pokrivala je gotovo 90% potrošnje tadašnjega jugoslavenskog tržišta.⁶⁴

jugoslavenske tvornice gume i obuće d.d., održana na poziv gospodina ministra trgovine i industrije, dne 26. i 27. februara 1936. u Beogradu, str. 19.

⁶² K. Hrelja, M. Kaminski, "BOROVO" Jugoslavenski kombinat gume i obuće, str. 34.-35.

⁶³ A. Duić, *Borovo od trnja do zvijezda*, str. 31.

⁶⁴ I. Žebec, *Utjecaj češkog kapitala na razvoj Vukovara u razdoblju između dva svjetska rata*, str. 109.-110.

8. Tvornica "Bata" u Borovu

Borovski je "Bata" replika i tvornice i naselja u Zlinu, a vuče svoj korijen iz nekoliko prizemnih prostorija u vukovarskom pristaništu, u tzv. češkoj agenciji, gdje su 1931. počeli stizati prvi strojevi i stručnjaci. Te godine "Bata" je u Jugoslaviji imao 88 prodavaonica, iako je ostvarena proizvodnja bila neznatna i sve je bilo usmjereno obučavanju radnika Kombinata.⁶⁵ Za izgradnju tvorničkog kompleksa izabrana je velika slobodna površina koja je omeđena Dunavom i željezničkim krakom. Tvornice za proizvodnju kožne obuće i gumara bile su smještene u visokim peterokatnicama sagrađenima od betona i stakla. Cijeli kompleks obuhvaćao je zgrade za proizvodnju kožne obuće i gumara, skladišni prostor i pomoćne radionice (bravarija, elektrana, stolarija, kuhinja itd.).⁶⁶

Godine 1931. u borovskom "Bati" zaposleno je 510 ljudi, a osam godina poslije, 1939., broj zaposlenih dosegao je 6. 290 i u to je vrijeme "Bata" najveća tvornica u Jugoslaviji. (Slika 1.) Tako je narastao i broj prodavaonica u Jugoslaviji, od početnih 88, "Bata" 1940. neposredno prije Drugog svjetskog rata broji 565 prodavaonica. To je tada bila jedna od najvećih trgovačkih mreža u Europi.⁶⁷

Za razumijevanje značenja ove tvornice za razvoj i gospodarstvo Vukovara značajan je podatak o uloženom kapitalu koji se kretao od 1931. godine 22 milijuna dinara do 184 milijuna dinara 1937. godine.⁶⁸ U već spomenutoj Anketi stoji podatak kako je bruto prihod "Bate" 1934. godine premašio svotu od 120 milijuna dinara, a 1936. godine tvornica je radnicima i činovnicima isplatila u obliku zarade 59.820.997 dinara.⁶⁹

Godine 1932. u "Bati" započinje i proizvodnja gumene obuće, a 1938. tvornica "Bata" postaje prvi proizvođač autoguma u Hrvatskoj, iako je proizvodnja bila simbolična, oko 570 tona godišnje. Što se tiče proizvodnje, ukupno je gumene i kožne obuće proizvedeno 1932. godine 995.710 pari, a 1938.godine 7,165.710 pari, što je najveći broj proizveden u međuratnom

⁶⁵ A. Duić, *Borovo od trnja do zvijezda*, str. 39.

⁶⁶ Dragan Damjanović, *Osnovna obilježja urbanog razvitka grada Vukovara između dva svjetska rata*, scriinia slavonska 5, Vukovar, 2005., str. 186.

⁶⁷ K. Hrelja, M. Kaminski, *"BOROVO" Jugoslavenski kombinat gume i obuće*, str. 42.

⁶⁸ I. Žebec, *Utjecaj češkog kapitala na razvoj Vukovara u razdoblju između dva svjetska rata*, str. 117.

⁶⁹ *Anketa o radu firme "Bata" jugoslavenske tvornice gume i obuće d.d., održana na poziv gospodina ministra trgovine i industrij, dne 26. i 27. Februara 1936. u Beogradu*, str. 21. ; Skupina autora, *Vukovar vjekovni hrvatski grad na Dunavu*, str. 252.

razdoblju. (Slika 2.) Proizvodnja do 1939. godine konstantno raste, a od 1939. rapidno opada. Uzrok tome je dakako ratna kriza u Europi i na Dalekom Istoku, poskupljenje cijene kaučuka i njegov smanjen uvoz u Europu. Zanimljiv je podatak koji navode autori Hrelja i Kaminski kako podaci o kretanju proizvodnje u Borovu nisu u tom vremenu objavljeni ni u jednim službenim publikacijama. Oni zaključuju da je to tako jer bi se putem točnih podataka moglo doći do ukupnog bruto prometa i do mase neto profita, što bi onda moglo poslužiti poreznim organizacijama. Naime, podaci o kretanju proizvodnje preuzeti su iz osobnih bilješki generalnog direktora Tome Maksimovića.⁷⁰

8.1. "Batini" suradnici

Posebno je zanimljiva "Batina" politika zapošljavanja. Svi autori se slažu kako su u poduzeće primani najradije mladi ljudi sa sela, nekvalificirani radnici. J. Cazzi takvu politiku zapošljava objašnjava time da "Bata" nije voljela "svjesni" gradski proletarijat, koji je znao svoja prava i podizao štrajkove. Sličnom tvrdnjom Hrelja i Kaminski objašnjavaju izbor lokacije za izgradnju tvornice, odnosno tvrdnjom nekadašnjeg direktora tvornice "Borovo" Nede Kondića, pa tako oni kažu da je Bata radije birao agrarno-seljački ambijent za mjesto podizanja tvornice, jer sistem Bata pretpostavlja i Batine ljude.⁷¹ Odnosno, takvi zaposlenici su se mogli lakše modificirati i prilagođavati zahtjevima koje pred njih postavlja uprava tvornice, moglo ih se naučiti da suosjećaju s poduzećem i da vole rad koji je njihov hranitelj, jer kako stoji na naslovnoj stranici "Batina" glasila: "Najuzvišenija riječ života je riječ rad. Ako ova riječ leži na srcu svakog čovjeka ništa nije nemoguće."⁷² Seoski pomladak koji je "Bata" zapošljavao uglavnom je prolazio kroz "Batinu" šegrtsku školu ili su kroz trodnevni tečaj stjecali potrebne radne navike. Tako osposobljeni radnici za samo određenu radnu operaciju ne mogu se zaposliti negdje dalje i automatski su ovisni o "Bati".⁷³ Takvi radnici bez proletherske tradicije, podložni su određenoj disciplini koja im se nameće, prihvaćaju manju nagradu za rad, a fizički su jači i izdržljiviji za težak i dugotrajan rad. Tako odgojeni radnici dio su osebjnosti "Batinog sistema".

⁷⁰ K. Hrelja, M. Kaminski, *"BOROVO" Jugoslavenski kombinat gume i obuće*, str. 41.

⁷¹ Isto, str. 47.

⁷² *"Borovo", organ saradnika firme Bata*, Broj 7, dne 25. februara 1933., "Najuzvišenija riječ života je rad", str. 1.

⁷³ I. Žebec, *Utjecaj češkog kapitala na razvoj Vukovara u razdoblju između dva svjetska rata*, str. 111.

Većina radnika bila je iz Borova i okolnih sela, manje iz Vukovara. Sukladno takvoj politici, muškarci i žene u rasponu od 16 do 30 godina života činili su 80% zaposlenih u "Bati".⁷⁴ U Bati su zaposlenici nazivani suradnicima, pa i npr. "Batino" glasilo nosi naziv *Borovo, organ saradnika firme Bata*, kako bi se sugerirao osjećaj privrženosti i pripadnosti "Batinoj" zajednici.

Kako bi riješio problem nekvalificiranih radnika, osim toga radničke obitelji još više vezao uz firmu, "Bata" 1937./38. otvara "Stručnu produžnu školu Bata d.d." Učenici te škole bili su smješteni u internatu koji se nalazio u tvorničkom naselju, pa su nakon radnog vremena polazili nastavu. U "Batinom" sistemu marljivost i produktivnost se nagrađivala, dok se i najmanja pogreška kažnjavala skidanjem s plaće, ponekad i gubitkom posla. "Bata" je onemogućavala svaki oblik radničkog udruživanja, a potrebu za takvim organizacijama zamijenila je vlastitim kulturnim, sportskim i umjetničkim društvima. Osim stroge kontrole tijekom radnog vremena, "Bata" je vodio brigu i o privatnom životu radnika. Njihove navike, obiteljski život, financijsko stanje, sve je to bilo uneseno u radnički dosje.⁷⁵

Kod izbora radne snage za svoje tvornice "Bata" je primjenjivao nekoliko principa kao što su određeno socijalno porijeklo radnika, bespriječno fizičko zdravlje i kondicija, izvjesna prirodna inteligencija. Svaki radnik je prije zaposlenja bio podvrgnut detaljnom liječničkom pregledu i testu inteligencije. "Batin" sistem predviđao je da po primanju radnika na posao kod njega treba razvijati radnu, tehnološku i socijalnu disciplinu. Tijekom školovanja kadrovske službe nadziru podmladak i potom odlučuju za koje odjeljenje je određeni mladić ili djevojka najsposobniji.⁷⁶

Radno vrijeme u kombinatu u Borovu bilo je regulirano poslovnim redom, a od 1941. kolektivnim ugovorom. Radno vrijeme trajalo je osam sati dnevno ili 40 sati tjedno za pet radnih dana. Rad tijekom cijele godine počinjao je u 7 sati i prekidao se u 12 sati, a potom je nastavljen od 14 do 17 sati. Ovakav raspored radnog vremena rezultat je dugih istraživanja u Zlinu, koja su pokazala da ovakav raspored radnog vremena daje najbolje rezultate. Zbog radnog zakona Jugoslavije, "Bata" je morao priznati plaćeni prekovremeni rad, no on je to često raznim mjerama

⁷⁴ A. Duić, *Borovo od trnja do zvijezda*, str. 39.

⁷⁵ I. Žebec, *Utjecaj češkog kapitala na razvoj Vukovara u razdoblju između dva svjetska rata*, str. 111.-112.

⁷⁶ K. Hrelja, M. Kaminski, *"BOROVO" Jugoslavenski kombinat gume i obuće*, str. 52.-52.

zaobilazio.⁷⁷ Zbog toga su bile brojne i česte pritužbe radničkih organizacija protiv protuzakonitog produženja radnog vremena kod "Bate" Borovo. Josip Cazi, poznati revolucionar i sam nekadašnji djelatnik "Bate", Zvonimir Kulundžić, Bogdan Krekić i drugi oštro osuđuju njegov sustav zbog suviše brzog iscrpljivanja radnika, pa je čak 1936. u Beogradu organizirana anketa o "Batinom" sistemu.⁷⁸

"Bata" je vodio računa o svim stranama života svojih ljudi, ali istovremeno nasuprot brige za čovjeka stoje stroge sankcije za kršenje reda i zbog neispunjenja radnih zadataka. Možemo zaključiti kako je rad u "Bati" tražio veliku privrženost i posvećenost poslu, ali je radnički standard bio daleko viši od tadašnjeg prosjeka. Unatoč tome, teško mi se oteti dojmu kako je Bata zapravo stvorio jedan umanjeni totalitarni sistem. Dakako, ne u punom smislu te riječi i ne tako rigorozan, ali imamo "Batu", i tvornicu i naselje, ljude koji rade u toj tvornici prema određenom planu i pravilima, te naselje u kojem je organizirano njihovo slobodno vrijeme i sve to pod strogom kontrolom nadređenih, a za svaku pa i najmanju grešku postoji sankcija, do one najgore, otkaz. Samo što je ovaj "totalitarni" režim funkcionirao savršeno, pogotovo na gospodarskom planu.

8.2. Vertikalna organizacija poduzeća

Sistem kombinata nije specifičnost "Batinog" sistema, susreće se već od sedamdesetih godina 19. stoljeća. Karakteristika vertikalne organizacije je da se okuplja u obliku jednog poduzeća proizvodnja svega onog što mu je potrebno za osnovnu djelatnost, tj. obućarsku proizvodnju. Na taj način "Bata" je mogao utjecati na cijenu sirovina, poluproizvoda i pomoćnih materijala. Osim toga, ovakvom organizacijom zaštitio se od kolebanja tržišta što je jako važno s obzirom na to da je imao tvornice po cijelom svijetu. U Jugoslaviji mu je bilo zabranjeno organizirati preradu sirovih koža u vlastitim pogonima. No, već od 1938. "Bata" ima vlastite pogone za preradu sirovih koža, dijelom u kožarskoj školi, a dijelom u zakupljenim kožarama u Srbiji.⁷⁹

⁷⁷ K. Hrelja, M. Kaminski, *"BOROVO" Jugoslavenski kombinat gume i obuće*, str. 54.-55.

⁷⁸ Skupina autora, *Vukovar vjekovni hrvatski grad na Dunavu*, str. 252.

⁷⁹ K. Hrelja, M. Kaminski, *"BOROVO" Jugoslavenski kombinat gume i obuće*, str. 55.

"Bata" je u Borovu, osim potrebnih pogona, prerađivačkih tvornica i proizvodnji, imala svoju transportnu službu, željezničke vagone i šlepove, svoj aerodrom s avionima, građevinarsku operativu, vlastite ciglane i kameleone, elektranu, itd.

8.3. Organizacija poduzeća

I organizacija poduzeća bila je vjerna replika onoga u Zlinu. Na čelu tvornice bio je direktor, čija je vlast u svim segmentima rada bila neograničena. Na čelu svakog odjeljenja nalazio se šef, on je neposredno odgovoran direktoru za funkcioniranje kompletnog sustava svog odjeljenja.⁸⁰ (Slika 3.)

Nabavno odjeljenje vršilo je sve nabavke od sirovina, alata i strojeva do pomoćnih materijala za potrebe tvornice. Pored šefa odjeljenja tu su radili još nabavljači, manipulatori, kontrolori i skladištari. Nabavno odjeljenje djelovalo je prema semestralnom planu poduzeća.⁸¹

Proizvodno odjeljenje bilo je podijeljeno na više proizvodnih krugova, koji su predstavljali zaokružene proizvodne cikluse. Na čelu kožarskog i gumarskog dijela proizvodnog odjeljenja bile su vođe odjela, šefovi jedinica bili su nadmajstori, a zatim dolaze majstori, kontrolori, manipulatori, predradnici i na kraju radnici. U svakoj radionici radilo je 40 do 60 radnika pod nadzorom jednog nadmajstora. Rad se odvijao na traci po tzv. 5 sistemu. Odnosno, sa svakim trzajem tekuće trake pomicao se regal s pet pari cipela do radnog mjesta radnika. Taj radnik bi za vrijeme sljedećeg mirovanja trake završavao radni zadatak koji je na njega otpadao. Česte su bile pritužbe zbog prinudne brzine rada, monotonije i teškog zamora.⁸²

Najznačajnije odjeljenje ove organizacije je prodajno odjeljenje, ono kupuje proizvode iz skladišta proizvodnog odjeljenja. U "sistemu Bata" kvalitetu, količinu i asortiman određivalo je tržište, stoga je ono bilo predmet stalnog proučavanja prodajnog odjeljenja. Prodajno odjeljenje

⁸⁰ K. Hrelja, M. Kaminski, "*BOROVO*" Jugoslavenski kombinat gume i obuće, str. 49.

⁸¹ Isto, str. 50.

⁸² Isto, str. 50.

nabavljalo je gotove proizvode, distribuiralo ih na tržište, te organiziralo i kontroliralo rad prodavaonica.⁸³

Tvorničko osobno odjeljenje vršilo je kadrovsku službu za cijelu tvornicu. Ono je vodilo jedinstvene dosje za sve zaposlene, od generalnog direktora do običnog radnika. To su bili omoti standardne forme na koje su upisivani svi podaci o zaposlenome.⁸⁴

Financijsko odjeljenje vodilo je centralno knjigovodstvo i funkcioniralo je na principu interne banke. Između ostalog, financijsko odjeljenje je bilo centralno mjesto gdje su se vršili obračuni međusobnih plaćanja ekonomskih jedinica.⁸⁵

8.4. Bata ville – Batin grad

Paralelno s podizanjem tvornice "Bata" u Borovu izgradit će se i radničko naselje, kako ga je Z. Karač lijepo nazvao Batin grad. On tako u jednom od svojih stručnih radova piše kako je Batin grad za onovremenu Jugoslaviju bio primjer planske urbanizacije "par excellence". Gradnja tog urbanog kompleksa započela je 1931. godine na 70 hektara zemljišta, po planu vodećega "Batinog" arhitekta Františka L. Gahure, uz pomoć Antonina Viteka i Vladimira Karfika. Novi industrijski grad trebao je sadržavati moderne proizvodne hale, stambeno radničko naselje i brojne prateće objekte društvenog standarda.⁸⁶

Najveći dio površine Batinog naselja zauzimale su suvremeno koncipirane radničke stambene "kolonije" u kojima je broj kuća tijekom godina rastao, npr. 1932. godine broj kuća je 8, 1934. godine 80, a 1936. godine 132. Do 1936. realizirana su 122 tipska stambena objekta s 421 stambenom jedinicom i to: 17 jednodomki, 8 dvodomki i 97 četverodomki s malim stanovima. Također je izgrađen i samački hotel, za neoženjene s 200 ležaja, te kasnije desetodomnica sa stanovima u nizu. Do 1933. u Batinom je naselju živjelo 196 stanovnika, a 1936. godine 1.818 stanovnika. Povećanjem broja zaposlenih u tvornici "Bata", i izgradnjom

⁸³ K. Hrelja, M. Kaminski, "*BOROVO*" *Jugoslavenski kombinat gume i obuće*, str. 51.

⁸⁴ Isto, str. 51.

⁸⁵ Isto, str. 51.

⁸⁶ Zlatko Karač, *Bata – Ville/Borovo*, Gradska knjižnica Vukovar, Vukovar, 2008., str. 9.

dodatnih stambenih objekata povećava se i broj stanovnika Bata villea. Kuće i stambeni objekti građeni su od neožbukane, crvene fasadne opeke.⁸⁷

U "Batinom" glasilu, *Borovu* br. 36, donosi se prikaz unutrašnjeg uređenja stanova "Batinih" suradnika. Na slikama se vidi uredno namještena spavaća soba, kuhinja i trpezarija. Između ostalog piše kako je za "Batu" bitno da svaka kuća njegovih suradnika bude pristupačna i okružena zelenilom, da svaka obitelj ima svoj stan sa zasebnim ulazom, da ima svoj vodovod, električnu energiju i kupatilo, te da ima osim kuhinje minimalno još tri sobe. Također se donose savjeti kako najbolje napraviti raspored namještaja u stanu, što je u stanu potrebno, a što ne, i što bi se u kojoj prostoriji trebalo držati.⁸⁸

Koliko je ovo zadivljujući potez i podatak, da je u zaostaloj Kraljevini Jugoslaviji postojao poslodavac koji je svojim radnicima osiguravao smještaj koji je pri tom odgovarao njihovoj mjesečnoj plaći, opet je toliko zastrašujuća činjenica o koliko je visokoj kontroli života radnika zapravo bila riječ. Radnici su i dom vezali uz "Batu" jer prestankom radnog odnosa gube pravo na stanovanje.

Naselje je imalo mrežu asfaltiranih putova, te potrebnu komunalnu infrastrukturu, vodovod, kanalizaciju i električnu energiju. Vlastitom "Batinom" električnom centralom napajani su industrijski pogoni i radnički domovi. Nova električna centrala izgrađena je 1936. godine, a električnom energijom opskrbljivala je i okolna sela. Usporedbe radi elektrifikacija Hrvatske tek je intenzivnije pokrenuta 1935. Godine 1932. izgrađen je radnički restoran, a godinu dana poslije sportski stadion. Godine 1934. u promet je puštena i željeznička postaja, a iste godine poletio je i prvi putnički zrakoplov. Zadivljujuć je podatak da je naselje imalo i svoju zračnu luku, koja je povezivala Vukovar s Beogradom, Zagrebom, Grazom i Bečom.⁸⁹

U naselju je postojala i ambulanta, a za djecu "Batinih" suradnika osnovan je vrtić koji je brinuo za djecu od jaslaca pa do predškolskog uzrasta. Državna osnovna škola otvorena je 1935. godine. U posebno opremljenoj zgradi, na 120. godišnjicu rođenja biskupa J.J. Strossmayera

⁸⁷ Z. Karač, *Bata – Ville/Borovo*, str. 9.-10.

⁸⁸ "Borovo", *organ saradnika firme Bata*, Broj 36, 16. decembar 1933., "Stanovi naših saradnika u Borovu", str. 3.

⁸⁹ Z. Karač, *Bata – Ville/Borovo*, str. 9.-10.; I. Žebec, *Utjecaj češkog kapitala na razvoj Vukovara u razdoblju između dva svjetska rata*, str. 113.

otvorena je nova škola.⁹⁰ O tome je još 1933. izvijestilo *Borovo, organ saradnika firme Bata*, kada su položeni temelji za školu. Pa između ostalog piše kako će škola biti podignuta između zgrada za stanovanje na putu za tvornicu. Dalje *Borovo* izvještava o tome kako će zgrada biti najmodernije uređena, s centralnim grijanjem, vodovodom, električnom strujom i zasebnim asteškim bunarom.⁹¹ Na gradnju škole utrošeno je 3.000.00 dinara i škola je nosila ime "Škola kralja Petra II.". Duić taj projekt naziva najvrjednijim pedagoškim projektom u tadašnjoj Kraljevini Jugoslaviji. Hrelja i Kaminski spominju da je 1939. proradio i Narodni univerzitet, isti podatak spominje i Z. Karač i navodi kako je to bilo mimo izvornog plana.⁹²

Od zabavnih i športskih objekta bio je izgrađen već spominjani radnički restoran 1932. te nogometni stadion s tribinama 1933. Kinodvorana je sagrađena 1935. godine, a godinu dana poslije Društveni dom. Također izgrađeno je rukometno igralište, tenisko igralište i kupalište na Dunavu, dok je ambiciozan plan o izgradnji tramvajske pruge koja bi povezivala Dalj i Vukovar omeo Drugi svjetski rat.⁹³

Zanimljiv podatak je kako uprava "Bate" nikad nije dozvolila izgradnju katoličke crkve u "Batinom" gradu, ma da je postojala organizacija radnika rimokatoličke vjeroispovijesti, sv. Josip Radnik.⁹⁴

Pred Drugi svjetski rat potpuno dovršeno naselje imalo je 14 km asfaltnih cesta, 24 km pločnika, 10,3 km niskonaponske električne mreže, uvedena je javna rasvjeta, javni vodovod i kanalizacija.⁹⁵

8.5. Život u "Bati" izvan radnog vremena

Pod geslom "nakon dobra rada – dobra zabava", uprava "Bate" je svojim suradnicima organizirala bogat društveni i socijalni život. Organizacijom društvenog i kulturnog života svojim suradnicima, "Bata" ne samo da je zadovoljavao njihove socijalne i kulturne potrebe,

⁹⁰ A. Duić, *Borovo od trnja do zvijezda*, str. 43.

⁹¹ "Borovo", *organ saradnika firme Bata*, Broj 22., dne 2. septembar 1933., "Batino naselje u Borovu dobiva svoju Narodnu osnovnu školu", str. 1.

⁹² Z. Karač, *Bata – Ville/Borovo*, str. 9.; K. Hrelja, M. Kaminski, "BOROVO" *Jugoslavenski kombinat gume i obuće*, str. 188.

⁹³ I. Žebec, *Utjecaj češkog kapitala na razvoj Vukovara u razdoblju između dva svjetska rata*, str. 113.

⁹⁴ http://www.ofm.hr/borovo_naselje/zupna_stranica/o_zupi/povijest/povijest/povijest.html (12. svibanj 2010.)

⁹⁵ Z. Karač, *Bata – Ville/Borovo*, str. 11.

nego je tako i poticao timski rad, odgovornost, natjecateljski duh, a ujedno i uspostavio kontrolu nad njihovim slobodnim vremenom.⁹⁶

Popularna su bila kulturno – umjetnička društva, dobrovoljačka društva, sportska društva, nešto manje vjerska, iako je postojalo već spomenuto društvo sv. Josipa, zajednica katoličkih vjernika. Aktivno se radilo na uspostavljanju čehoslovačko – jugoslavenske lige, na čijem je čelu bio Toma Maksimović, generalni direktor "Bate". U okviru Sportskog kluba "Bata" djelovale su razne sekcije, nogometna, boksačka, teniska. Njegovala se i odbojka, streljaštvo, ribolov.⁹⁷ I glasilo *Borovo*, izvještavalo je o sportskim uspjesima batovaca.⁹⁸

Osim "Batinih" radnika u slobodnim aktivnostima sudjelovale su i njihove obitelji. Svakog vikenda u prostorijama Društvenog doma održavane su razne čajanke, priredbe i balovi. Poznate su bile godišnje borovske priredbe pod nazivom "Sveslavenski bal" s velikim brojem gostiju iz drugih zemalja svijeta. Posebno važna manifestacija za "Batu" i njezine suradnike bila je proslava Praznika rada.⁹⁹ Pa tako *Borovo* na svojoj naslovnoj stranici iz 1933. godine, izvještava o proslavama Praznika rada u Zlinu i Borovu, i donosi čestitku J.A. Bate svojim suradnicima. Povodom tadašnje proslave 1. svibnja u Borovu je svečano otvoreno igralište "Bata".¹⁰⁰ "Bata" je za svoje radnike organizirao gostovanje poznatih ansambla, koncerte poznatih glazbenika, posjete kazalištu.

Tvrtka "Bata" kontinuirano vodi brigu o kulturnom i športskom životu svojih radnika, a jednako tako i o kulturi življenja svojih radnika. U Batinom naselju sve je drukčije nego u drugim radničkim gradovima, tadašnje Jugoslavije, ali i šire. Nema blata, ograda, sve je asfaltirano i ima raslinja, gotovo kao Utopija. Možda je upravo ovo bila tajna Batinog uspjeha. No, takva utopistička slika rada i života (slobodnog vremena) u "Bati" imala je svoju cijenu, a to je da je radnik bio potpuno ovisan o "Bati", bez "Bate" on nema ništa, no to je problematika kojom bi se trebao baviti neki drugi rad.

⁹⁶ I. Žebec, *Utjecaj češkog kapitala na razvoj Vukovara u razdoblju između dva svjetska rata*, str. 114.

⁹⁷ A. Duić, *Borovo od trnja do zvijezda*, str. 44.

⁹⁸ "*Borovo*", *organ saradnika zajednice Bata*, Broj 7, 1. februar 1938., "Poraz beogradskih crvenih", str. 3.; Broj 9, 8. februar 19138., "Pobjeda Bata S.K.", str. 4.

⁹⁹ A. Duić, *Borovo od trnja do zvijezda*, str. 44.

¹⁰⁰ "*Borovo*", *organ saradnika firme Bata*, Broj 14, Dne 1. maj 1933., "Naš 1. Maj 1933. u Zlinu" str. 1., "Naša proslava 1. maja u Borovu", str. 5.

8.6. Utjecaj tvornice "Bata" na socioekonomske strukturu vukovarskog kraja

Vukovar je po završetku Prvog svjetskog rata bio izrazito poljoprivredni kraj, s razvijenim ratarstvom, vinogradarstvom, ribarstvom. Tome u prilog govori i popis stanovništva iz 1931., prema kojem se vidi da je u kotaru Vukovar u primarnom sektoru 16.208 zaposlenih, a u gradu Vukovaru, razumljivo manje, 1212 osoba. Prema istom popisu, u sekundarnom sektoru za kotar Vukovar zaposleno je 1122 osobe, a u gradu 1992. Dakle, od ukupnog broja stanovništva u kotaru Vukovar, što iznosi 32.013 stanovnika, 44,3% stanovništva bavilo se poljoprivredom, šumarstvom i ribarstvom, a 3% stanovništva bavilo se industrijom i obrtom. U gradu Vukovaru, od ukupnog broja stanovnika, odnosno 2391 stanovnika, 11,1% zaposleno je u primarnom sektoru, a 16,9% u sekundarnom sektoru.¹⁰¹ Ovakvi omjeri ne bi trebali iznenađivati, ako se uzme u obzir da je jača industrijalizacija nastupila tek tridesetih godina 20. stoljeća, pogotovo nakon otvaranja "Batinih" pogona.

Zbog početka Drugog svjetskog rata i raspada prve Jugoslavije, popis stanovništva nije ponovljen nakon deset godina, pa nemamo stvarnu sliku o promjeni socioekonomske strukture. Djelomičnu predodžbu pruža popis iz stanovništva iz 1948, ako se uzme u obzir različita metodologija popisa i velike promjene u strukturi stanovništva, iseljavanje Nijemaca i progoni Hrvata. Prema tom popisu najzastupljenija zanimanja u gradu Vukovaru su radnici i učenici u privredi, dok su u kotaru Vukovar najzastupljeniji poljoprivrednici i ribari. Poslijeratni Vukovar, i kotar i grad, bilježe porast broja stanovništva.¹⁰² Ovaj je kraj kao i u prijašnjim vremenima bio imigracijsko središte, ali jedan od snažnih privlačnih čimbenika u poslijeratnom razdoblju svakako je bilo "Borovo", "Batin" nasljednik.

Bi li bez "Bate" bilo "Borova"? Teško je odgovoriti. Osobno mislim da ne bi, i da je u tome posebna vrijednost ove tvornice, što je dobro osmišljenom koncepcijom rada i života u svom poduzeću "Bata" osigurao Vukovaru tijekom deset godina ekonomski prosperitet i stabilnost, dok je ostatak zemlje tonuo u dubokoj krizi. Još veća važnost ove tvornice leži u tome što je osigurala temelje za razvoj "Borova", gigantskog poduzeća, koje je tijekom Druge

¹⁰¹ I. Žebec, *Utjecaj češkog kapitala na razvoj Vukovara u razdoblju između dva svjetska rata*, str. 115.

¹⁰² Isto, str. 115.

Jugoslavije doživjelo svoj maksimalan uzlet, a s njim i ekonomija grada Vukovara. Dakle, "Bata" je zapravo osigurao ekonomski prosperitet Vukovaru na duge staze. Na kraju krajeva "Borovo" je i danas radno mjesto mnogih Vukovarčana i ljudi iz okolnih mjesta.

9. Zaključak

Vukovar, koji je do 1918. godine bio bogati Eltzov veleposjed te jedna od najvažnijih hrvatskih luka na Dunavu, skupa s ostatkom Hrvatske ulazi u novo razdoblje svoje povijesti. Vukovar gubi svoj status administrativnog središta Srijemske oblasti, a gospodarstvo mu zapada u stanje nazadovanja. I poljoprivreda kao glavna gospodarska grana ovoga kraja je oslabljena djelovanjem agrarne reforme i kolonizacijom. U ovom je razdoblju u Vukovaru postojalo mnoštvo obrtnika koji nisu uspijevali količinski zadovoljiti tržište. Trgovina je smanjena, a kao jedini izvozni vukovarski proizvod ostalo je vino. Na takvu stagnaciju u trgovini utjecalo je i to što Vukovar gubi status glavne luke i pristaništa na Dunavu koji je imao u vrijeme Monarhije. Od industrijskih pogona vrijedno je spomenuti "Kudeljaru", tvornicu tekstila "Theodor Muller", moderno opremljene ciglane i pilanu. Uspoređujući gospodarstvo Vukovara sa stanjem gospodarstva Jugoslavije, odnosno Hrvatske, može se uočiti da nema pretjerane razlike, uglavnom agrarna zemlja, stanovništvo siromašno, nezaposleno, visoka inflacija, industrija i tvornice se otvaraju ali i brzo zatvaraju, one koje opstaju rade u skromnim uvjetima i sa zaostalom tehnologijom, sve do 1931. godine. U vrijeme kada je ekonomska kriza ulazila u sve pore života u Hrvatskoj, Tomaš Bata u Vukovaru osniva možda najveću tvornicu u Jugoslaviji. I prema ranije u ovom radu navedenim podacima, o radu "Batine" tvornice, kao što je visok broj zaposlenih, visoka proizvodnja, velik optjecaj kapitala, život u Batinom naselju, mogu zaključiti da su usprkos krizi Vukovar i njegova okolica doživljavali industrijski preporod ili u krajnjoj liniji da se Vukovar brže izvukao iz ekonomske krize. U svakom slučaju Vukovar je prolazio kroz promjenu, od administrativnog središta Srijemske oblasti, status koji gubi političkom odlukom, postao je industrijsko središte. U skladu s tim započela je i socio - ekonomska promjena stanovništva, a i broj stanovnika u vukovarskom kraju je porastao. U svakom slučaju zahvaljujući "Bati" Vukovar i njegovo stanovništvo deset su godina uživali pravi gospodarski raj, a u poslijeratnom razdoblju 1950-ih "Batina" tvornica će poslužiti kao temelj za pravi demografski i gospodarski uzlet Vukovara. Mislim da je tome upravo pogodovalo teritorijalno – upravno spajanje tvornice i okolnog urbaniziranog prostora gradu Vukovaru.

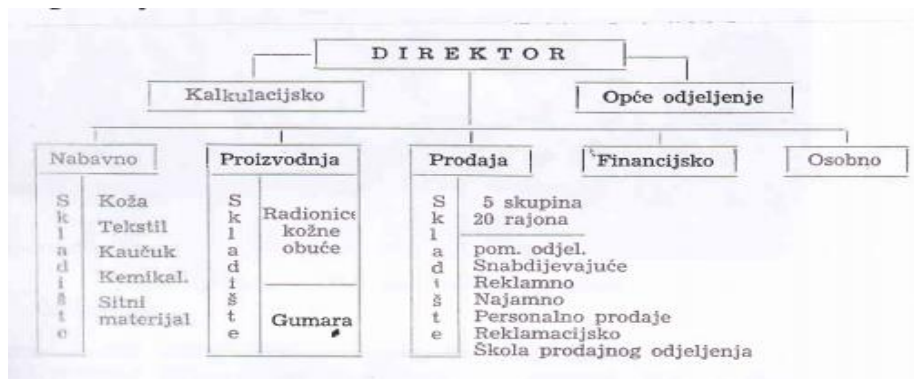
10. Slikovni prilozi

Godina	Broj zaposlenih		UKUPNO
	u Borovu	u prodavaonicama	
1931.	150	360	510
1932.	800	400	1200
1933.	1300	540	1840
1934.	1900	950	2850
1935.	2000	1040	3040
1936.	2600	1100	3700
1937.	2800	1240	4040
1938.	3500	1330	4830
1939.	4650	1640	6290
1940.	3550	—	—
1941.	1338	—	—

Slika 1. Kretanje broja zaposlenih godišnje u "Bati" Borovo (1931.-1941.)

Godina	Kožna obuća pari	Gumena obuća pari	Ukupno obuća pari	(1932 = 100)
1932.	786.210	209.500	995.710	100
1933.	1,553.193	1,102.510	2,655.703	266,7
1934.	1,689.700	1,750.680	3,440.380	345,5
1935.	1,734.730	2,370.310	4,105.040	412,3
1936.	2,156.290	3,887.249	6,043.539	606,9
1937.	2,080.085	4,074.543	6,154.628	618,1
1938.	2,788.060	4,377.650	7,165.710	719,6
1939.	2,847.946	3,526.266	6,374.212	640,2
1940.	2,971.092	1,870.569	4,841.661	486,3
1941.	1,314.000	876.000	2,190.000	219,9

Slika 2. Ukupna proizvodnja "Bate" Borovo (1931.-1941.)

Slika 3. Gruba shema organizacijskog sistema "Batinog" poduzeća.

11. Popis priloga

Slika 1. – Izvor: Hrelja, K., Kaminski, M., *"Borovo" Jugoslavenski kombinat gume i obuće*, Historijski institut Slavonije, Slavonski brod, 1971., str. 42.

Slika 2. - Izvor: Hrelja, K., Kaminski, M., *"Borovo" Jugoslavenski kombinat gume i obuće*, Historijski institut Slavonije, Slavonski brod, 1971., str. 41.

Slika 3. - Izvor: Hrelja, K., Kaminski, M., *"Borovo" Jugoslavenski kombinat gume i obuće*, Historijski institut Slavonije, Slavonski brod, 1971., str. 49.

12. Popis literature i izvora

Literatura

1. *Anketa o radu firme "Bata" Jugoslavenske tvornice gume i obuće d.d., održana na poziv gospodina ministra trgovine i industrije, dne 26. i 27. februar 1936. u Beogradu*, Epoha, Zagreb, 1936.
2. Cazi, Josip, *Vukovar u klasnoj borbi*, Savez sindikata Jugoslavije – Republičko vijeće za Hrvatsku, Zagreb, 1955.
3. Damjanović, Dragutin, *Osnovna obilježja urbanog razvitka grada Vukovara između dva svjetska rata, scrinia slavonica*, Br. 5, Vukovar, 2005.
4. Duić, Ante, *Borovo od trnja do zvijezda*, Školska knjiga, Vukovar, 2005.
5. Horvat, Vlado, *Obrt i trgovina u Vukovaru*, Udruženje obrtnika, Vukovar, 2003.
6. Hrelja, Kemal, Kaminski, Martin, *"Borovo" Jugoslavenski kombinat gume i obuće*, Historijski institut Slavonije, Slavonski brod, 1971.
7. Karač, Zlatko, *Bata – Ville/Borovo*, Gradska knjižnica Vukovar, Vukovar, 2008.
8. Kolar – Dimitrijević, Mira, *Vukovarsko područje poslije prvog svjetskog rata*, Istočna Hrvatska: Osijek – Vukovar – Ilok, Pedagoški fakultet, Osijek, 2002.
9. Skupina autora, *Povijest Hrvata od 1918. do danas*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.
10. Skupina autora, *Vukovar vjekovni hrvatski grad na Dunavu*, "Dr. Feletar" Koprivnica, zagreb, 1994.
11. Žebec, Ivana, *Utjecaj češkog kapitala na razvoj Vukovara u razdoblju između dva svjetska rata, Društvena istraživanja*, Zagreb, God. 17, Br. 1-2, Zagreb, 2008.

Izvori

1. *Sremske novine*, Broj 29, 18. jul 1930., Gradski muzej Vukovar
2. *Sremske novine*, Broj 32, 8. august 1930., Gradski muzej Vukovar
3. *Sremske novine*, Broj 35, 29. august 1930., Gradski muzej Vukovar
4. *Sremske novine*, Broj 5, 6. februar 1931., Gradski muzej Vukovar
5. *"Borovo"*, organ saradnika firme Bata, Broj 7, dne 25. februara 1933., Gradski muzej Vukovar

6. *"Borovo"*, organ saradnika firme Bata, Broj 14, dne 1. maj 1933., Gradski muzej Vukovar
7. *"Borovo"*, organ saradnika firme Bata, Broj 36, dne 16. decembar 1933., Gradski muzej Vukovar
8. *"Borovo"*, organ saradnika firme Bata, Broj 22., dne 2. septembar 1933., Gradski muzej Vukovar
9. *"Borovo"*, organ saradnika zajednice Bata, Broj 7, 1. februar 1938., Gradski muzej Vukovar
10. *"Borovo"*, organ saradnika zajednice Bata, Broj 9, 8. februar 1938., Gradski muzej Vukovar
11. http://www.ofm.hr/borovo_naselje/zupna_stranica/o_zupi/povijest/povijest/povijest.html